

Міністерство освіти і науки,
молоді та спорту України
Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника
Юридичний інститут

**Збірник наукових праць
викладачів
Юридичного інституту**

*присвячений 20-річчю
створення Юридичного інституту*

м. Івано-Франківськ, 2012

ФРІС Павло Львович

**доктор юридичних
наук, професор**

Завдання кримінально-правової політики

Політика у сфері боротьби із злочинністю в Україні покликана в кінцевому досягнути мету, яка в найбільш загальному вигляді може бути сформульована як зниження рівня злочинності в державі.

Кримінально-правова політика становить серцевину політики у сфері боротьби із злочинністю так як визначає основні поняття, межі об'єкту впливу, його об'єм, основні принципи й прийоми впливу на злочинність.

Перед кримінально-правовою політикою стоїть комплекс завдань, вирішення яких створює передумови для успішної діяльності всієї системи боротьби із злочинністю в країні.

Завдання кримінально-правової політики перебувають у наступних сферах:

- У сфері визначення загальних засад кримінальної відповідальності та покарання;
- У сфері визначення кола діянь, віднесених до категорії злочинних (питання криміналізації та декриміналізації);

- У сфері визначення оптимальних заходів впливу на винного (пеналізація і депеналізація);
- У сфері запобігання злочинам методами кримінально-правового впливу (загальна й спеціальна превенція);
- У сфері взаємодії з іншими елементами (складовими) політики у сфері боротьби із злочинністю.

1. У сфері визначення загальних засад кримінальної відповідальності та покарання. Перед кримінально-правовою політикою стоять задачі чіткого визначення підстав та меж кримінальної відповідальності, системи та порядку призначення покарання так як від цього залежить визначення основних параметрів політики у сфері боротьби із злочинністю в цілому. В ході розробки та прийняття Кримінального кодексу України 2001 р. в цьому напрямку зроблено чимало. Так, більш чітко визначено в першу чергу само поняття кримінальної відповідальності; межі дії закону про кримінальну відповідальність в часі, просторі за національним та універсальним принципами; само поняття злочину та його види, стадії розвитку умисного злочину; суб'єкт злочину, інститути осудності, обмеженої осудності; суттєво поглиблено нормативне визначення інституту співучасті у злочині; вперше закріплено інститут множинності злочинів; розширено перелік обставин, що виключають злочинність діяння; вперше виділено в окремий розділ інститут звільнення від кримінальної відповідальності; суттєво реформовано систему кримінальних покарань, порядок їх призначення та звільнення від покарання та його відбування; вперше в окремих розділах КК закріплені інститути судимості, примусових заходів медичного характеру та примусового лікування та особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх. Все це дозволило в цілому підняти на більш високий рівень загальні засади кримінальної відповідальності. І хоча не все, що зроблено заслуговує безумовної підтримки, в цілому новий КК України – значний крок вперед у розвитку кримінально-правової політики.

При визначенні загальних засад кримінальної відповідальності та покарання надзвичайно гостро стає питання про співвідношення законності і доцільності, пов'язаної як із установленням, так і з реалізацією кримінальної відповідальності та покарання.

У кримінально правовій політиці слід виходити із загальних положень про неприпустимість співставлення законності й доцільності, так як закон, що виражає волю народу, завжди одночасно є і виразом вищої доцільності. Це означає, що, приймаючи кримінальний закон, законодавець враховує найрозумніші, найефективні, відповідні об'єктивним закономірностям розвитку суспільства методи, засоби й заходи, згідні цілям і задачам боротьби із злочинністю. Володіючи прерогативою вирішувати питання про доцільність або недоцільності кримінального закону законодавець сам зв'язаний певними умовами. І як тільки закон перестає задовольняти цим умовам, він повинен бути скасований.

Міркуваннями доцільності керуються також відповідні державні органи й посадовці в процесі застосування кримінальних законів. Проте доцільність тут може враховуватися лише в рамках і межах, встановлених самими законами, оскільки закони надають таку можливість суб'єктам правозастосувальної діяльності.

Кримінальний закон містить можливість і виходить із необхідності його доцільного застосування в конкретних умовах суспільного розвитку. В рамках закону і на його основі необхідно забезпечити таку його реалізацію, яка є доцільною, повністю відповідає принципу законності й одночасно враховує вимоги життя. Так, закон передбачає можливість використання в боротьбі із злочинністю різних видів кримінального покарання. Покарання призначається в рамках санкції відповідної кримінально-правової норми, з урахуванням характеру і ступеня суспільної небезпеки вчиненого злочину, особи винного і обставин справи, пом'якшуючих і обтяжуючих покарання обставин. В той же час у конкретних соціальних умовах здійснюється певна загальна лінія в застосуванні тих або інших покарань, у співвідношенні кримінальних покарань і замінюючих мір і т. ін.

2. У сфері визначення кола діянь віднесених до категорії злочинних (криміналізація й декриміналізація). Питання визнання діяння злочинним (або навпаки, виведення діяння з кола таких, які визнаються злочинними), знаходиться “на поверхні” і часто на побутовому рівні, саме вони асоціюються з політикою у сфері боротьби із злочинністю. К.Маркс у зв'язку з цим зазначав, що “... моральний законодавець передусім буде вважати найсерйознішою, найболю-

чою і небезпечною справою, коли до області злочинів відносять також дію, яка по сей час не вважалась злочинною”[1, 132].

Необхідність кримінально-правової заборони породжується об’єктивними потребами суспільства. Форма її виразу в законі повинна відповідати змісту діяння, що забороняється. Небезпека невідповідності підстерігає на будь-якій стадії процесу криміналізації або як наслідок недостатньо повного обліку тих чи інших чинників, або помилкового прогнозу, або як результат недосконалості законодавчої техніки. Недоліки кримінально-правової законотворчості, витрати криміналізації можуть привести до двох протилежних, але однаково небажаних наслідків: пробілів у криміналізації або, навпаки, до її надмірності.

У першому випадку незахищеність певних суспільних відносин кримінально-правовими засобами на фоні реально заподіюваної їм шкоди нерідко штовхає до пошуку не передбачених законом альтернатив. Всі вони уміщуються в інтервалі від самосуду до «натяжок» в кваліфікації і прихованій аналогії.

Не меншу шкоду містить в собі і криміналізаційна надмірність — перенасиченість законодавства кримінально-правовими заборонами, необхідність в яких вже відпала або навіть не існувала зовсім. Криміналізація з «запитом» підриває відразу три принципи кримінально-правової політики: принцип врахування (відповідності) кримінально-правової політики соціально-правовій психології — оскільки такий закон не сприймається як відповідний і доцільний; принцип економії кримінальної репресії — оскільки до відповідальності притягується невиправдано велике число громадян, і принцип невідворотності відповідальності — оскільки все частіше такий закон на практиці застосовується перестає.

Не можна не враховувати, що незастосування окремих кримінально-правових норм на фоні широкої поширеності діянь, що забороняються ними, може підірвати престиж і авторитет кримінального закону як такого, у зв’язку із тим, що в суспільній свідомості може зміцнитися впевненість у безсиллі й недовісті кримінального закону в цілому.

Ці тіньові сторони процесу криміналізації можуть і повинні бути усунені на основі глибокого і всебічного вивчення соціальної дійсності й адекватного відображення її у кримінальних за-

конах. Низька ефективність окремих кримінально-правових норм викликається не стільки пробілами у законах і навіть не стільки їх технічною недосконалістю, скільки надмірно широкою криміналізацією, що з неминучістю веде до недостатньої результативності вже діючих норм.

Для розуміння змісту криміналізації (декриміналізації) треба зупинитись на визначенні змісту таких її характеризуючих елементів як об'єкт та об'єм.

Об'єкт криміналізації являє собою сукупність визначених кримінальним законом діянь, які визнаються злочинами. Розширення або звуження об'єкту визначають криміналізація та декриміналізація.

Об'єм криміналізації – утворюється як за рахунок віднесення на законодавчому рівні конкретної поведінки до категорії суспільно небезпечної, так і за рахунок розширення переліку діянь, які підпадають під категорію суспільно небезпечних. Так, приміром, Закон України від 22 травня 2003 р. “Про податок з доходів фізичних осіб” встановив (підпункт 4.2.16), що в склад місячного доходу, що обкладається податком включаються кошти або майно (немайнові активи), отримані платником податку як хабар, викрадені чи знайдені як скарб, не зданий державі згідно із законом, у сумах, підтверджених обвинувальним вироком суду, незалежно від призначеної ним міри покарання.

Це встановлює, що при ухиленні від оподаткування (звичайно, якщо сума податку перевищує визначений ст.212 КК розмір) ці дії повинні тягнути за собою кримінальну відповідальність. Таким чином наочно видно, що з моменту набрання даним законом сили коло видів суспільно небезпечної поведінки було розширено, що означає і розширення об'єму криміналізації.

Зміни об'єму криміналізації (декриміналізації) не зачіпають об'єкту, а відображають змінну законодавчої оцінку характеру й ступеня суспільної небезпеки поведінки. Так, у наведеному прикладі визнання вказаних видів поведінки як суспільно небезпечної жодним чином не вплинуло на об'єкт криміналізації – ухилення від сплати податків як визнавалось діянням злочинним так таким і залишилось.

Ці зміни здійснюються як шляхом віднесення відповідних діянь до категорії суспільно небезпечних, так і шляхом виділення кваліфікованих або привілейованих складів, введення в диспозицію норм деяких додаткових ознак, що характеризують ті або інші елементи складу злочину. Зміни, що коливаються об'єкт, не є однозначними: вони можуть посилювати інтенсивність криміналізації (коли в норму вводяться нові кваліфікуючі ознаки), а можуть її ослаблювати (коли в норму вводяться привілейовані склади або виключаються кваліфіковані). Внесенням подібних законодавчих коректив сфера кримінально-правової репресії не звужується і не розширяється – вона визначається колом суспільно небезпечних діянь, а не видів поведінки, що їх утворюють.

Встановлення кримінальної караності суспільно небезпечних діянь здійснюється різними способами. Теоретично можливі принаймні два способи криміналізації.

Перший, за рахунок визначення загальних підстав і умов кримінальної відповідальності. Від відповідної законодавчої регламентації таких найважливіших кримінально-правових інститутів, як вік, осудність, вина, готування, замах, співучасть, і т. ін. кінець кінцем залежить і об'єм криміналізації. Найбільш наочно цей спосіб криміналізації видимий на прикладі встановлення віку кримінальної відповідальності: чим він нижче, тим більша кількість осіб, за інших рівних умов, залучається до сфери кримінально-правових відносин.

Іншим способом криміналізації є віднесення певних суспільно небезпечних діянь до числа злочинних шляхом закріплення ознак складів відповідних злочинів у нормах Особливої частини кримінального законодавства (криміналізація за рахунок розширення об'єкту). Так, КК 2001 р. як свідчить аналіз, який здійснив В.О. Навроцький, криміналізував цим методом 6,6% діянь, які передбачені Особливою частиною[2, 57].

Криміналізація може здійснюватися не тільки за рахунок включення нових норм в Особливу частину КК, але і за рахунок розширення рамок хоча б одного з елементів уже наявних складів злочинів. Частіше за все такими елементами є суб'єкт і об'єктивна сторона. Цей шлях криміналізації став основним при прийнятті Кримінального кодексу 2001 р.

Разом із тим, слід зауважити, що по наслідках прийняття КК 2001 року криміналізація окремих видів поведінки не може бути визнана як доцільна. Так, не можна погодитись з криміналізацією проституції (ст.303 ч.1 КК), спонукання неповнолітніх до застосування допінгу (ст.323 ч.1 КК) та ряду інших діянь.

Що торкається декриміналізації, то у КК 2001 р. вона, як указує В.О. Навроцький, відбулась шляхом:

- введення додаткових обов'язкових ознак складів злочинів;
- виключення окремих альтернативних ознак складів злочинів;
- зміни понять, які використовуються для вказівки на ознаки складів злочинів;
- виключення окремих статей [2, 57].

Здійснення науково-обґрунтованої кримінально-правової політики вимагає вироблення принципів (критеріїв) підходу до криміналізації та декриміналізації.

У зв'язку із цим Г.А. Злобін зазначає - "Принципи криміналізації (а також декриміналізації) суспільно небезпечних діянь являють собою найбільш абстрактний і загальний рівень наукового забезпечення й обґрунтування кримінальної нормотворчості, тобто відправні позиції, облік яких необхідний при кожній зміні діючого кримінального законодавства". І далі - "На основі аналізу стійких і типових зв'язків кримінального права з різними сферами соціальної реальності розробляються принципи криміналізації - науково обґрунтовані і такі, що застосовуються свідомо правила і критерії оцінки допустимості і доцільності кримінально-правової новели, ті, що встановлюють і змінюють відповідальність за конкретний вид суспільно небезпечних діянь. ... По суті справи принципи криміналізації - це система правил і критеріїв установа кримінальної відповідальності" [3, 71].

Аналіз законодавчої діяльності Верховної Ради України приводить до висновку, що критеріями криміналізації являються:

- оцінка діяння як суспільно небезпечного;
- визнання доцільності здійснення боротьби з конкретним видом поведінки заходами кримінально-правового впливу;

- констатація збігу в оцінці конкретної поведінки як суспільно небезпечної між законодавцем та соціально-правовою психологією народу.

3. У сфері визначення оптимальних заходів впливу на винного (пеналізація і депеналізація). Якщо комплекс питань пов'язаних із криміналізацією та декриміналізацією відповідних видів людської поведінки повністю перебуває в компетенції законодавця, то органів, що вирішують питання пеналізації (депеналізації) більш широке.

Пеналізація (депеналізація) – кількісні показники, що визначають криміналізацію (декриміналізацію) і, в кінцевому, об'єктивізують оцінку ступеню суспільної небезпеки діяння та особи винного. Практична пеналізація реалізується в діяльності судів по призначенню покарання за конкретний злочин.

Покарання, яке за нашим глибоким переконанням не є ознакою злочину, а його наслідком, тим не менш найтіснішим чином пов'язано з останнім, У зв'язку із цим визнання діяння злочинним (криміналізація) одночасно означає визнання його кримінально караним із обов'язковим встановленням виду та розміру покарання, яке може бути призначено судом за його вчинення. Пеналізація процес вторинний від криміналізації. Не дивлячись на те, що пеналізація категорія самостійна, вона найтіснішим образом пов'язана із криміналізацією. Про самостійний характер пеналізації (депеналізації) свідчать і чисельні факти проведення законодавцем змін у санкціях конкретних кримінально-правових норм (їх посилення або пом'якшення) без змін диспозицій цих норм.

Більш широкою сферою застосування депеналізації, порівняно із законодавчою, виступає сфера судової практики. Її аналіз наочно свідчить, що реальна караність діянь, яка застосовується судами України суттєво різниться порівняно із законодавчою.

Кримінально-процесуальні новели 2001 р. суттєво розширили можливості судової депеналізації.

В останні роки можливості здійснення судової депеналізації суттєво розширені. Так, по перше будь-яке звільнення від кримінальної відповідальності, звільнення від покарання та його відбування тепер застосовується виключно органами правосуддя. По друге, КК 2001 р. підняв ці інститути на якісно вищий рівень – виділивши в окремі розділи, розширивши кількість їх видів,

здійснивши суттєве пом'якшення умов їх застосування. Це, звичайно, не могло не вплинути на підвищення загальних можливостей суду в проведенні депеналізації конкретних діянь, що суттєво впливає на реалізацію кримінально-правової політики в цілому.

4. У сфері запобігання злочинам методами кримінально-правового впливу (загальна й спеціальна превенція).

Запобігання злочинам є одною з найважливіших завдань, що стоять перед кримінально-правовою політикою, яка перспективно спрямована на зменшення рівня злочинності в суспільстві. До прийняття КК 2001 р. профілактична функція кримінального закону визначалась виключно на теоретичному рівні. Сьогодні - це завдання кримінально-правової політики одержало нормативне закріплення у ст.1 КК, яка прямо зафіксувала, що “Кримінальний кодекс України має своїм завданням ... запобігання злочинам”.

Завдання загальної та спеціальної превенції для кримінально-правової політики витікає з джерел останньої. Так, наприклад, Комплексна програма профілактики злочинності на 2001-2005 роки, яка затверджена Указом Президента України від 25 грудня 2000 р. № 1376/2000 включає в себе спеціальний розділ – Правове забезпечення профілактики злочинності, який передбачає, у тому числі, комплекс заходів кримінально-правового характеру.

Теоретичні розробки питання впливу кримінально-правової політики на злочинність дозволили сформулювати вихідний постулат, який полягає у тому, що загальнопопереджувальний потенціал кримінального права полягає не у суворості покарання, а пов'язаний з його невідоротністю, з існуванням загрози його застосування.

Кримінально-правова політика спрямована на встановлення позитивної (перспективної) відповідальності, яка являє собою усвідомлення відповідальності перед суспільством, переконливості у необхідності суворого дотримання законів, в недопустимості вчинення злочинів та реалізації поведінки, яка заснована на цій установці.

Встановлюючи коло злочинних діянь, кримінально-правова політика впливає на свідомість громадян, виховує в них негативне ставлення до злочину, як соціального явища, до особи, яка його вчинила.

Кримінально-правова політика регламентує види заохочувальної кримінально значущої поведінки (необхідна оборона, крайня необхідність, виконання наказу та ін.).

На усвідомлення громадянами обов'язку перед суспільством, недопустимість вчинення злочинів націлені і норми кримінального права, які встановлюють відповідальність за злочинну бездіяльність, яка спричинила істотну шкоду об'єкту кримінально-правової охорони.

Суттєве значення для запобігання злочинам мають і стимулюючі норми кримінального права, які покликані викликати у особи, яка вже стала на шлях скоєння злочинів і перебуває в постзлочинному стані, намір відмовитись від подальшої злочинної поведінки, встати на шлях виправлення. КК 2001 р. підвищив рівень нормативної оцінки позитивної постзлочинної поведінки, врахувавши її як підстави для звільнення від кримінальної відповідальності (ст.ст. 45-46 КК).

Важливого значення у вирішенні завдань попередження злочинності методами кримінально-правової політики набуває ув'язка кримінально-правових норм в межах самого Кримінального закону. Це може бути визначено як підтримуюча функція кримінально-правових норм. Так, велике значення для кримінально-правової профілактики злочинів відіграють норми, які встановлюють кримінальну відповідальність за "організацію", "втягування", "схиляння" та т.ін.

5. У сфері взаємодії з іншими елементами кримінальної політики. Досягнення очікуваних наслідків у сфері боротьби із злочинністю можливе лише за умови чіткої взаємодії між всіма елементами політики у сфері боротьби із злочинністю якими на рівні з кримінально-правовою є - кримінально-процесуальна політика, кримінально-виконавча політика та профілактична (кримінологічна) політика. Завдяки провідному місцю та ролі, яку відіграє кримінально-правова політика вона в основному визначає "обличчя" політики у сфері боротьби із злочинністю в цілому. Це в жодному випадку не принижує значення та роль інших складових політики у сфері боротьби із злочинністю. Однак як у кожній системі (а політика у сфері боротьби із злочинністю є відповідною системою, яка характеризується всіма ознаками системи), щось

має бути головним, визначальним, так би мовити, рушійною силою. У цій системі цю функцію перейняла на себе кримінально-правова політика. Саме виходячи з цього завдання налагодження взаємозв'язку кримінально-правової політики з іншими елементами (складовими) політики у сфері боротьби із злочинністю набирає особливого значення.

Кримінально-правова політика встановлює межі дії системи боротьби із злочинністю в цілому так як обумовлює норми матеріального кримінального права. Кримінально-процесуальна політика, визначає форму, процедуру реалізації норм кримінального права, а звідси і кримінально-правової політики. Кримінально-виконавча політика – на основі норм кримінальної права визначає порядок реалізації кримінального закону. Це основи, які визначають напрямки взаємодії елементів політики у сфері боротьби із злочинністю.

Реформа у сфері кримінального законодавства (прийняття КК, КВК, розробка КПК) привела до відповідних змін у розподілі функцій між елементами системи. Так, наприклад, КК позбувся нормативного регламентування порядку призначення покарання у вигляді позбавлення волі, що мало місце у КК 1960 р. Звичайно, кримінально-правовій політиці не притаманно визначення порядку відбування покарання – це функція кримінально-виконавчої політики. Але, якщо кримінально-правова політика “відмовиться” від, наприклад, такого виду покарання як обмеження волі, то і кримінально-виконавчій політиці, так би мовити, не буде чого регулювати. При проведенні декриміналізації відповідних діянь одночасно відпадає потреба у профілактиці цих видів поведінки.

Взаємодія всіх елементів політики у сфері боротьби із злочинністю будується на базі спільних для всіх них конституційних принципів, які і визначають їх єдність. Як зазначають М. Панов і Л. Герасіна: “З урахуванням нових реалій, пов’язаних із розбудовою суверенних держав, які прямують до демократичної політичної системи, вбачається, що принципами сучасної кримінальної політики можна вважати:

принцип законності як ідею, згідно з якою злочинні дії, їх кваліфікуючі ознаки, покарання та інші наслідки вчиненого злочину визначаються тільки законом;

принцип рівності громадян перед законом – утворює фундамент правового статусу громадянина правової держави та демократичного суспільства. Він передбачає, що особи, які вчинили злочин, відповідно до закону підлягають кримінальній відповідальності незалежно від статі, раси, національності, мови, походження майнового й посадового становища, місця проживання, ставлення до релігії, переконань, належності до громадських об'єднань та інших обставин;

принцип демократизму визначає широкі можливості участі громадян у реалізації завдань кримінальної політики, завдяки максимально можливій відкритості цієї діяльності, за допомогою гласності, суспільного контролю та врахування громадської думки;

принцип справедливості встановлює, що покарання та інші заходи кримінально-правового характеру, які застосовуються до особи, котра вчинила злочин, повинні відповідати характеру й суспільній небезпечності кримінального делікту, обставинам його вчинення та характеристикам особи злочинця;

принцип гуманізму проголошує, що кримінальне законодавство забезпечує, насамперед, безпеку людини й суспільства, а покарання осіб, які скоїли злочин, не мають на меті заподіяння фізичних страждань чи приниження людської гідності;

принцип невідворотності відповідальності означає, що будь-яка особа, котравчинила злочин, повинна нести за нього відповідальність. Реалізація даного принципу вимагає ефективної діяльності органів кримінальної юстиції з розкриття чи розслідування злочинів;

принцип науковості кримінальної політики полягає в тому, що при розробленні стратегії й тактики боротьби зі злочинністю слід виходити із об'єктивних закономірностей та фактичного стану справи, тобто з реальних можливостей, які забезпечують досягнення максимально можливих результатів.” [4, 39].

Зрозуміло, що наявність єдиних основних принципів для всіх елементів політики у сфері боротьби із злочинністю служить їх координації узгодженню напрямків та методів реалізації. При цьому провідна роль кримінально-правової політики як бази всієї політики у сфері боротьби із злочинністю є безсумнівною.

1. Маркс К., Енгельс Ф. - Соч. - Т.1

2. Навроцький В.О. Настуність кримінального законодавства України (порівняльний аналіз КК України 1960 р. та 2001 р. - К. – 2001.

3. Злобин Г.А. *Основания и принципы уголовно-правового запрета // Советское государство и право. - 1980. - №1.*
4. Панов М., Герасіна Л. *Правова політика як універсальний феномен соціального буття // Право України. – 2001. – № 8. – С. 36–40.*

Fris P.L. The tasks of the criminal politics

The article deals with the problems confront regarding its place in the problems connected with the establishment of the principles of criminal responsibility and punishment, criminalization and decriminalization, penalization and depenalization, crime prevention with other elements in the sphere of crime prevention.

Keywords: criminal law policy, criminal responsibility, criminalization, decriminalization, penalization

